

9. Хаджи Емин и Ранка – чудното изчезване на Жената в Чужденеца.

Ако в „Жената със златния косъм” Еросът открива Хаоса и го обектифицира (прави го видим за света), то в Йовковия разказ „Най-вярната стража” се извършва обратния процес – Логосът притегля Психиката в обятията си и я изличава от обектния свят. Две йерогамии – едната в началото на битийния кръг, другата – в неговия край. Павел Блаженият и Смарайда създават света, за да го разрушат накрая хаджи Емин и Ранка.

Пролет е. Горите на Източна Стара планина ехтят от глъчка. Татарският султан хаджи Емин е излязъл на лов със соколи заедно със своите хора. Селяните от Жеруна са изкарани да плашат дивеча. Най-отпред е султана на бял кон; зад него в полукръг го следват доганджиите, всеки със своя сокол. Закон е пусне ли султана сокола си, никой да не пуца своя. Но се случва нещо необичайно. Точно когато соколът на хаджи Емин се устремява към една гургурица, втори сокол го настига и се счепква с него. Гургурицата отлита, соколът на хаджи Емин пада ранен на земята.

Обръща се гневен султанът към доганджиите си. Навели глави, те чакат примрели в полукръг. Всеки държи сокола си, само Косан от Жеруна няма сокол. Вдига хаджи Емин бича си и започва да удря нахалника. Доганджията се окъпва в кръв.

Ловът продължава. Птицата на хаджи Емин се окопитва, султанът се ободрява. Щатният му шут – сух и жълт татарин на име Кара Имам – добива кураж да приказва. Добър соколджия бил Косан, но другаде му бил сега умът – мъчела го севда по хубавата дъщеря на Димчо кехая от Жеруна.

Замисля се султанът. И изведнъж дава заповед: всички да се прибират по домовете си. Сам той с Кара Имам и сеизите си поема пътя към Жеруна. Късно вечерта групата пристига в къщата на Димчо кехая. Вдига се глъчка, наизлизат слуги, светват фенери. Султанът иска само едно кафе, но да му е поднесено от момата в къщата, Ранка.

Паника обзема стопаните – снажната и волева Марга и мекушавия ѝ съпруг Димчо кехая. Притеснена, майката облича Ранка по-вехтичко, дава ѝ припрени заръки, пребражда ниско ръченика ѝ. Тъй влиза Ранка при султана, подава му кафето и в смущението си го разлива. Подава кафе и на Кара Имам, който се опитва да я смути, но напразно – Ранка го дарява с две бързи светкавици в очите.

И ето – сцената се уталожва. Ранка и Димчо кехая стоят прави, Марга разсипва фалшиви любезности, Кара Имам бърби двусмислени закачки, хаджи Емин мълчи, гледа към Ранка, подпрял с ръка брадата си, а поставените надалеч свещници пълнят с отблясъци очите му.

Минават две седмици. Изведнъж сеизите на султана грабват Ранка от хорото. Селото гръмва като кошер. Марга припада, а Димчо кехая, изгубил ума и дума, чака да се свести жена му и да даде нареждания какво да се прави.

Но нищо не може да се направи. Похищението е окончателно. Косан излиза хайдутин в гората. Псалтът на поп Лукан – Драгота – отива калугер в манастира „Клепалото”. И ако за Косан се знае, че навремето е искал Ранка, ако и да е получил отказ, то никой не свързва почернянето на Драгота с дъщерята на Димчо кехая.

А връзка има. Драгота също харесва Ранка. Надявал се е, че като умре поп Лукан и той заеме неговото място, ще се намерят хора да убедят Марга, че не е зле дъщеря ѝ да стане попадия. Но с отвличането на Ранка нещата вземат лош обрат.

Драгота се оттегля в манастира и въпреки, че е хвален от игумена Амфилохий в прилежанието си, другаде е ума му. Като паяк той плете планове как да си върне Ранка, която, озлочестена от султана, вече ще бъде напълно негова. И въображението на калугера се вихри в преливащи от съблазън и грях сцени.

Минава лятото, идва есента. Кърджалийските банди на Индже и Кара Колю опустошават манастира. Оцелелите монаси се разбягват, Драгота тръгва към Жеруна. Привечер постоява в гората, докато се стъмни добре – оттук той гледа с умиление тъмните талози на Дъбравата, прорязани от бялата лента на Камчията, оттатък която е потъналото в синя мъгла Карнобашко поле заедно с конаците на хаджи Емин и Ранка.

По мръкнало Драгота почуква на прага на Димчо кехайовата къща. Игуменът Амфилохий е имал планове за спасяването на Ранка, лъже Драгота домакините, за да спечели доверието им. От дума на дума планът се изплита. Организира се отвличане на Ранка с помощта на малкото ѝ братче, което ще занесе на кака си писмо-указание от Драгота, скрито в дрехите му. Точно какви са указанията не става ясно; следващата сцена е вече в опустелия манастир, когато хайдутинът Косан, гонен от потеря, зърва през светещото прозорче една хубава кадъна, унесена в разговор с Драгота. Удивен, Косан познава в кадъната Ранка, и нахлува в килията.

Тук Ранка му разказва историята си. Драгота я спасил, но вместо да я откара в селото, я превел през манастира, защото било по-направо. Косан схваща тъмния план на калугера, Ранка също започва да се досеща. Ситуацията се нажежава, разменят се закани, Косан се опитва да загради Ранка край огнището, но Драгота го напада в гръб. Двамата мъже започват ръкопашна борба. Огънят се разпилява, стаята започва да гори, пламва и манастира. Обезумяла от страх, Ранка започва да бие манастирското клепало.

Внезапно дворът се изпълва с конници. В сиянието на пожара се появява хаджи Емин на белия си кон. Той слиза от коня и хвърля дрехата си върху Ранка – никой не бива да вижда лицето на жена му. От горящата килия изтътрят Косан и Драгота – обгорени, окървавени, мъртви, но още вкопчени един в друг. Разделят труповете им и ги просват на плочите. С тежки стъпки султанът отива при тях. Спира се първо при Драгота, но прави гримаса на отвращение и ритва трупа му с крак; после отива при Косан и дълго стои замислен над трупа му, прихванал с ръка брадата си.

Минават много години. Никой вече не помисля да краде Ранка. Никъде не я пуска султана, никой не може да я види. Чак при смъртта на Марга, той позволява на Ранка да отиде в Жеруна. Но изпраща с нея и двамата си сина. Единият върви от едната страна на майка си, другият – от другата. Те стават най-вярната ѝ стража.

Това е накратко разказа „Най-вярната стража” от „Старопланински легенди” на Йовков.

Той може да се интерпретира в типичен за цикъла ключ – действието се развива в свят на магия и поличби като доказателство е двойната пролетна магия, която се случва в един и същ ден: двата разпердушинени сокола по време на лова сплитат хаджи Емин и Косан във възела на любовни съперници, а същата вечер султанът се свързва ритуално с Ранка чрез поднесеното му от нея кафе. (Вечерната

любовна магия е описана пестеливо, но с изключителен финес. Тъй се свързва Чужденеца с Жената – с разменени блеснали погледи, с едно разлято кафе пред тревожните погледи на родителите.)

Оттам нататък отвличането на Ранка от Драгота е обречено на провал, тъй като калугерът попада отвъд любовния триъгълник Ранка – хаджи Емин – Косан, скрепен с двете пролетни магии. Нещо повече – дори Косан няма власт над Ранка; неговата роля е да я спаси от лъстивите попълзновения на калугера, но не и от дългата ръка на султана. Тук има една градация на мъжките характери, достойни за ръката на Ранка – най-напред е хаджи Емин, следван от хайдутина Косан и най-накрая от калугера Драгота. Тази градация не е съобразена с етническия принцип, тъй мил на възрожденските ни писатели; Йовков залага на антропоцентричния принцип, който мери всеки човек отделно – като самостоятелна вселена от красота и нравственост. Авторовото отношение се усеща във външните характеристики на героите: хаджи Емин най-често е прихванал брадата си замислено, усмивката му е дискретна, осанката – аристократична, а стъпките – тежки като на господар. Косан е андрогенен, мачистки тип, с „широки четвъртити плещи, глава на лъв”, но с достойнство на романтичен разбойник. Драгота е „навъсен и мълчалив”, има „зла и непривична усмивка”, „съединените му вежди дяляха като с черна черта челото му”, „приличаше на някой таласъм, излязъл от гората” ; без съмнение, той е най-разточително описания характер в разказа, като че Йовков изпитва наслада в изобразяване на злото и уродливото. Има една особеност – Драгота не е толкова влюбен в Ранка, колкото сладострастно желаещ я. Това го изхвърля от борда на пролетните магии, които свързват хаджи Емин, Ранка и Косан в триъгълник. Колкото и да се опитва да влезе в ‘играта’, Драгота е отхвърлян и презрян – и от Косан, който обгръща с внимание Ранка в манастира, и от хаджи Емин, който ритва с погнуса трупа му. В тези финални жестове на хаджи Емин всъщност прозира авторовата нагласа към подредбата на мъжете, достойни за Ранка: пръв е аристократичния хаджи Емин, следван от плещестия лъв Косан и най-накрая таласъма Драгота.

Чевъртият мъжки персонаж в разказа, Кара Имам, може да се разглежда като уравновесяващ, тъмен компонент в двойката с хаджи Емин, както Драгота е тъмната страна в двойката с Косан. Така гравитиращите около Ранка мъже са разпределени по етнически и нравствен принцип в чуден баланс: от двете страни на везната са влюбените в нея романтични герои хаджи Емин и Косан, като всеки от тях има и тъмна половина, възплаваща сладострастие и лукавство – Кара Имам и Драгота. Това се подсилва и от факта, че Кара Имам на български означава Черния Поп, което е аналогично с амплото на калугера Драгота. В любовния триъгълник влиза Ранка с двамата романтични протагонисти и докато хаджи Емин и Ранка се скрепят с разлятото кафе, липсва магическа спойка между Косан и Ранка. Така триъгълникът остава отворен и това подпечатва злощастната съдба на Косан.

В „Най-вярната стража” любовната история е щастлива, ако и да е абсурдна от етническа и верска гледна точка. В нея няма ухажване, тайни срещи, брачен обет или родителски благословии – това е технически невъзможно. Спойката се държи на едната магия, на съдържаната размяна на погледи; всъщност пестеливостта на тази сцена в дома на Димчо кехая я прави една от най-романтичните в целия цикъл. Колкото и необичайна да изглежда връзката, именно хаджи Емин е достойния съпруг за Ранка, символизиращ цивилизованото начало, което дава сигурност и закрила – и

хвърлянето на дрехата му върху нея е благороден жест на защита пред кървавата разправа между лъв и таласъм наред горящия манастир в гората.

Това е само един от възможните прочити на разказа – съобразен с презумпцията, че всеки от героите представлява само себе си и няма никаква символна натовареност.

Магическата знаковост на сюжетните завръзки обаче предполага един друг поглед към разказа – такъв, който търси в него мотиви на йерогамен мит. Още повече, че брачната връзка е табуирана поради прекриването на етническата и верската норма. Хаджи Емин и Ранка са не само нееднозначни на етно-религиозна основа – нещо повече, те са йерархично нееднозначни, поставени в ситуация на строга субект-обектна дихотомия. Йерархично доминантен и „различен“ по признака идентичност, султанът е идеален кандидат за йерогамия с изкупващо мъжко начало. Такава една йерогамия е архетипна за травмирана култура като българската. Тя е нейната най-голяма невроза, тъй като не е просто брак на Жената с Чужденеца.

Тя е едно изчезване на Жената в Чужденеца.

И наистина, тази брачност прави Ранка невидима. Това е указано на много места в текста – и в жалбите на Марга, че не може да види дъщеря си („Нито я пуца да дойде у нас, нито нас припуца да отидем при нея”), и в жеста на хаджи Емин да закрие лицето на жена си („...съблече дрехата си и я хвърли върху Ранка. Никой не трябваше да види лицето на жена му”), и в окончателното изчезване на Ранка в нейната брачна крепост („Никой не помисли вече да отнема Ранка... никой не можеше да я види”).

И ето го сравнението между Павел Блажения и Смарайда от една страна, и хаджи Емин и Ранка от друга. Ако първата двойка създава Космоса, обективизирайки го, то втората го разрушава, субективизирайки го. Ако в първия случай имаме демистификация на невидимото, във втория имаме мистификация, хвърляне на йерогамно було върху видимото, за да се върне отново в царството на незримата субектност.

Тези процеси могат да се проследят в образите на протагонистите. Да вземем Смарайда и Ранка. Първата е абсолютно незабележима вдовица; никой в градчето не се интересува от нея. Не такава жена е по вкуса на Йовков – неговата Ранка е най-личната мома в селото. Толкова е хубава Ранка и толкова е опасна срещата ѝ с Чужденеца, че майка ѝ нарочно я облича вехто и прибрано, опитвайки се да я направи безлична като една Смарайда. Но не – „не бяха дрехите и ниската пребрадка, които можеха да изменят Ранка”. Нейната хубост засиява пред хаджи Емин и напълва с отблясъци погледа му.

Ако Смарайда е знак за непроявения Хаос, примордиално тъмен и неоформен, то Ранка е знак за Психиката, която грабва очите с уникална идентичност. Може да се каже, че Ранка е трансформацията на Смарайда, нейната обективизация. И докато Смарайда излиза от анонимност и повлича след себе си лъстивите погледи на мъжете, то Ранка извършва обратното движение – грабната от сеизмите на хаджи Емин, тя изчезва за видимия свят. Иначе казано, ако Смарайда минава от непроявено в проявено, то Ранка минава от проявено в непроявено. Първото е движение от центъра към периферията (низхождане, обективизация), второто е движение от

периферията към центъра (възхождение, субектификация). Елин Пелин описва първия полукръг на битийния кръг, Йовков описва втория, с което го затваря.

Да вземем централните мъжки образи, които оплождат тези грандиозни битийни движения. Павел Блаженият е типичен Ерос в търсене на Хаоса – той е мобилен, гъвкав, контактен, работата му е свързана с куп дейности по демистифицирането на жената, времето и пространството. Натрупват се характеристики на субект, устремен към битийна обектификация (списъка, в който държи под око градските жени, е само един от знаците за това); открил накрая Жената, той отива в дома ѝ да я „ашладиса”, да я създаде наново и изведе на светлина пред обществото.

Нищо такова не виждаме в хаджи Емин, който също е въплъщение на субекта в центъра на естеството. Той е господар, който се появява рядко в обществото и като цяло оставя на другите да му вършат „черната” работа – селяните от Жеруна му гонят дивеча, сеизите му грабват Ранка от хорото, слугите му изтътрят мъртвите Косан и Драгота от килията. Жестовите на султана са пестеливи и натоварени с цяла гама от значения – той не говори, а дава знаци с очи, с ръце, с походка. Всичко в него е премерено и завидно царствено – и ударите на бича му върху провинилия се Косан, и енигматичните му усмивки, и замисленото му прихващане на брадата. На колко много места султанът се усмихва или прихваща брадата си, замислен и загледан нанякъде! Околните следят тревожно погледа му, догаждат се за посоката на мислите му, но не смеят да се обадят, защото той е Господаря в центъра на битието, който, огледал всички проявления отвисоко, има власт да ги прибере обратно с финален унищожителен жест.

Така Павел Блаженият става знаков за субекта в центробежно движение към въплъщение и овеществяване, докато хаджи Емин става знаков за субекта в центростремително движение към де-идентификация и невидимост. Йерогамно свързани със своите партньорки, те описват заедно низходящо движение в първия случай и възходящо във втория.

И в двата разказа посредническата роля в тези движения се упражнява от религията – в „Жената със златния косъм” от попа и попадията, в „Най-вярната стража” – от Кара Имам и Драгота. Като че религията стои в средата на вектора между центъра и периферията на космическия кръг и пропуска тенденциите на низхождение и възхождение ту в едната, ту в другата посока.

Ако хаджи Емин въплъщава възходящата сила, която притегля Ранка от видимата периферия към невидимия център, то Кара Имам е посредника на тяхната първа среща. В текста никъде не е указано, че Кара Имам има нещо общо с религията, но името му означава Черен Поп – тоест, символиката е налице. От друга страна Драгота, който е свързан недвусмислено с религията (първо псалт на поп Лукан, после калугер в „Клепалото”), посредничи за срещата на Ранка и Косан в манастира. Ако разгледаме Косан като въплъщение на низходящата сила към инкарнация, която е обратна на възходящата сила на хаджи Емин, то нещата си идват на местата.

Сюжетът се движи като совалка между периферия и център; обект на трансформациите е Ранка, която влиза в разказа като Психиката в нейното въплътено състояние. Всички знаят за нея, хубостта ѝ е широко известна. На пролетния лов със соколи присъстват и четиримата мъже, участващи в мистерията – хаджи Емин като възходящ Логос с посредник Кара Имам (религията като пропускателен филтър от

периферия към център), Косан като низхождаща сила в битието с посредник Драгота (религията, пропускаща в обратна на Кара Имам посока – от центъра към периферията).

Какво точно се случва по време на лова със соколи? Първо: възходящото начало се счепква с низхождащото за съдбата на Ранка – дали да остане видима в периферията (обществото) или да се придвижи към центъра (конаците на хаджи Емин), където ще изчезне за света. Преди казусът да е дефиниран, битката между двете начала се разиграва в полето на идеите – това символизира сблъсъка на двата сокола във въздуха (идейното поле), престанали за момент да гонят гургурицата (Ранка). В идейното поле побеждава Косан (соколът на хаджи Емин пада окървавен), но то е защото за момента Ранка е подвластна на Косановата низхождаща сила (видима е, в обществото е, живее в едно село с Косан, той я харесва и т.н.). Нещата се обръщат, когато хаджи Емин вдига бича си и напердашва доганджията. Удря часът на хаджи Еминовото възхождане. Кара Имам се окашля и отваря шлюзовете от периферията към центъра с клюката за дъщерята на Димчо кехая, която е ненадмината хубавица.

Срещата на Логос и Психика в дома на Димчо кехая е паметна; тя е класическа сцена от мит. Късна вечер е, стопаните са смятали да си лягат. Вдига се глъчка, блесват светлини, наизваждат се фенери (Логосът винаги е окъпан в сноп бяла светлина). Султанът е скромнен в желанията си – той иска само едно кафе (знак за будност, за осъзнатост), но да му е поднесено от мома Ранка. На пръв поглед нищо кой знае какво, но домашните на Ранка са в паника. Толкова е силно напрежението, че Марга говори непрекъснато, за да го разсее. Съпругът ѝ, Димчо кехая, пък е така ошашавен, че дори не смее да говори. Цялата суматоха е с привкус на неадекватност: и празните ласкателства на Марга, и нахалното бърбене на Кара Имам, и притеснението на Димчо кехая изглеждат комични на фона на спокойната сцена – едно разлято кафе и едни далечни свещници, които пълнят с искри разнежения поглед на султана.

Кара Имам е свършил своето предназначение – запознал е Логоса с Психиката. Направил е Психиката видима за нейния сакрален годеник Логоса. Заедно с него я виждаме и ние – една висока и стройна девойка, кръглолика, черноока, срамежлива. Всички знаят, че тя е обречена, всички треперят от предчувствие за сакрално жертвоприношение. Толкова лична мома не може да остане задълго видима; тя ще бъде отвлечена в царството на невидимото. Затова е и отчаяния опит на майката да я скрие под вехтите дрехи и ниско подбрадения ръченик. Напразно. Ранка блесва с цялата си хубост пред погледа на Логоса. Едно разлято кафе и бракът е сключен в полето на идеите. Две седмици по-късно нещата се финализират с грабването на Ранка от хорото и отвличането ѝ в конаците на хаджи Емин.

Йерогамията на Логоса и Психиката става в разгара на пролетта – сезон за регенерация и ново начало. Пролетта е идеалния сезон за свещен брак; срещата на Павел Блажения със Смарайда също става през пролетта. Но при Йовков има и топосна символика. Жеруна е горе в планината, а конаците на хаджи Емин са долу, в Карнобашкото поле. То е топло поле, то е символ на един райски свят, в който няма никога зима. Забележителни в това отношение са разменените реплики между хаджи Емин и Кара Имам относно Димчо кехая. Кехаята е известен с много си овце („Три хиляди овце докарва той всяка зима в нашето поле”, обяснява Кара Имам на султана). Овцете, закарани да зимуват на юг, са като евангелско стадо, приютено в райските

пасища, докато трае студения сезон по родните им места. „Нашето поле”, където зимуват овцете на Димчо кехая, е Карнобашкото поле на хаджи Емин. От друга страна, овцете често не са собственост на кехаята; той само се грижи за тях. Тук също има символика. Ранка, като най-личната овца в човешкото стадо, не е собственост на баща си. Нейният Стопанин ще се яви внезапно и неканен – и среднощното му кафе ще хвърли обществото в смут и паника. Защото всички знаят – райското поле е негово, стадото е негово, най-личната овца също е негова.

Тъй минава пролетта, минава лятото и идва есента – време за застудяване и всеобщи беди („дойде есента и донесе тежки дни”). Като че отсъствието на Ранка кара битието да се тресе в неволи. Кърджалийски банди нападат селата в планината, горят пожари, опустошен е и манастира „Клепалото”, а игумена Амфилохий – заклан. С преместването на Ранка в битийния център, е станало и преместване на сакралните топоси – вече не е манастира свещено място, а укрепените конаци на хаджи Емин. Манастирът е десакрализиран, осквернен, очите на светците са продупчени с ножове. Оцелелите монаси се разбягват, пълни с ненавист един към друг – центробежните сили на омразата се отключват след развързването на сакралния възел на религията. Любовта е приютена в топлите южни полета и още същата вечер Драгота поема по планинските пътеки към плана си да извади Ранка от центъра и да я върне обратно във видимия свят.

Има една сцена в есенната половина на разказа, която по хубост и лиричност съперничи на пролетната сцена с кафето у Димчо кехая. Това е сцената, в която Драгота изчаква да се мръкне, преди да слезе в Жеруна. Доскорошното му минало, страшната случка в манастира, кърджалиите – всичко изчезва от паметта му, когато остава насаме с мислите си за предстоящото спасение на Ранка. Светът му се вижда хубав, в душата му е радостно. Късна вечер е; от височината, където е застанал, се виждат тъмните гори на Дъбравата, разделени от сребърната лента на Камчията, оттатък която се губи в синя мъгла Карнобашкото поле с конаците на хаджи Емин.

Това е новата сакрална територия. Старият свят на манастира е зад гърба му; напред светлее сребърната лента на Камчията като една река Лета, разделяща тъмните талози на планината от синкавата мъгла на Карнобашкото поле. Там, на юг, е синьото царство на смъртта, на райското блаженство в топлите елисейски полета; там, в укрепени конаци, живеят в йерогамен съюз Логоса и Психиката. Но вече е ударил часът на Драгота за низхождащо движение от център към периферия – и първата звезда на изток му спуска „гъсти ресници от лучи”, за да му напомни за мисията му. Мисия на посредник между невидимото и видимото царство.

За разлика от първото движение, опосредствано от Кара Имам, при второто движение религията е в устата на всички. Най-вече на Драгота, който облича в пространна религиозна образност плана си пред смаяните Марга и Димчо кехая. Тук Ранка е „загубена овца, овчаря трябва пак да си я прибере”; актът на обратно отвоюване на „овцата” е априори благословен („бог ще ни помогне”). Но как да се проникне в сърцето на мистерията и да се отвлече Ранка? С помощта на малкото й братче, което единствено е допускано да я види. (Само децата и лудите могат да преминават река Лета между профанната периферия и сакралния център – мотив, срещан и в Радичковата „Луда трева”).

Планът проработва, Ранка е оттръгната от прегръдката на Логоса! Драгота успява да опосредства низходящото движение на Психиката към периферията – и в това движение я прави видима за патрона на низхождането Косан. Едно поглеждане

през прозорчето на опустелия манастир и хайдутинът едва не припада – Ранка в сърмено елече и атлазени шалвари, с наниз от рубета по челото! И тук забележителният момент е начина, по който Косан влиза при Ранка. Ако навремето пред хаджи Емин „големите порти се отвориха широко, както се отварят пред цар и пред сватба”, сега Косан трябва сам да изкърти вратата („не повика, не се обади, наблегна на вратата със страшната си сила и я отхвърли пред себе си”).

Леко и безоблачно влиза сакралния годеник при Ранка, силово и агресивно нахлува профанния. И пролетната среща на хаджи Емин и Ранка е твърде различна от есенната среща на Косан и Ранка. В първата двамата мълчат и се гледат, във втората приказват ли, приказват. В пролетната сцена Логос и религия са в пълна хармония (Кара Имам е йерархично подчинен на хаджи Емин), в есенната сцена религията в лицето на Драгота напада в гръб бога на низхождането Косан. Няма йерархия в света на профанното; всичко е релативно и зависи от времето, мястото и грубата сила. Сцената на двубоя между двамата мъже е огледална на сцената с вкопчените един в друг соколи, докато гургурицата излита спасена.

И ето – Ранка отчаяно търси начин да се върне обратно в защитения сакрален център. Насред пламналия манастир (финално опустошение на религията в един разпадащ се профанен свят), тя се докопва до железния чук на клепалото и започва да го бие. Над тъмната гора се разливат звуците на нейния зов за помощ. Ръката отмалява, но продължава да удря клепалото – до освобождение, до просветление.

Цял в светлина, пристига Логосът („В сиянието на пожара, като по бял ден, се показва хаджи Емин на белия си кон”). Камбанният звън извиква светлината – ето я метафората за срещата на душата с Бог. И първото нещо, което Логосът прави, е да загърне Психиката с жълтата си атлазена дреха. Жълта като светлината, в чийто ослепяващ блясък видимото става невидимо. При това екстремно спасително движение от периферия към център, Логосът няма нужда от посредничеството на религията. Той вече познава Психиката, тя е негова съпруга. Намира ли се в беда, той веднага ще пристигне на белия си кон да я спаси.

Това спасение е окончателно. Ако първият път Ранка е открадната от хорото (притеглена насила в прегръдката на Логоса), то вторият път тя сама го вика (бие на пожар манастирското клепало – символ на отчаяното търсене с всички отломки от религията). Логосът се притичва, грабва жена си, загръща я с атлазеното було на Свещения Брак, за да я прибере завинаги в топлите елисейски полета.

Никой не помисля вече да отнема Ранка от ръцете на хаджи Емин. Никой не помисля да минава река Лета. Мъртви са Косан и Драгота – двамата мъже, които са можели да го сторят. Те всъщност не са само мъже, които са харесвали Ранка – те са аспекти на нейния Аз, изтляли завинаги във видимия свят на въплъщения.

С тяхната смърт Ранка остава завинаги във властта на Единствения.

Досега разсъждавахме върху втория пласт на интерпретация, който вижда в разказа йерогамен мит с две реципрочни и взаимно индуциращи се сили – силата на възхождане от видима периферия към невидим център, олицетворена от хаджи Емин, и силата на низхождане от невидим център към видима периферия, олицетворена от Косан. В тази схема Кара Имам и Драгота символизират посредничеството на религията, обективизираща Ранка за агентите на нейната трансформация – хаджи Емин и Косан.

Йерогамният мит в „Най-вярната стража“ обаче може да се тълкува и в друга плоскост – тримата мъже в спор за ръката на Ранка като три аспекта на нейния Аз. Отдавна е забелязано, че в разказа има троична символика. Манастирът се нарича „Света Троица“ и именно в него се решава съдбата на тримата мъже, влюбени в Ранка. Разказът е трети подред в цикъла; освен това в него непрекъснато се въртят триъгълници: Ранка – хаджи Емин – Косан, Ранка – Косан – Драгота, Ранка с двамата си сина и т.н.

Ето го класическия триъгълник, в чийто център е мома Ранка, а по върховете – хаджи Емин, Косан и Драгота. Веднага прави впечатление, че той не е съвсем равноностранен, че има един много остър ъгъл, окупиран от етнически и верски различията на хаджи Емин. Другите двама, ако и смъртни врагове, имат повече прилики, отколкото разлики. Споделят обща етно-религиозна принадлежност, от едно село са. И двамата харесват Ранка, и двамата са отхвърлени от майката. Тук има известна разлика – ако Косан е искал Ранка и е бил отхвърлен („Марга не искаше да чуе за него“), то Драгота е бил толкова сигурен в неуспеха си, че дори не е посмял да я поиска официално („Ако беше поискал Ранка, както беше направил Косан, не щяха да му я дадат“). Ето нещо, което ги сродява – отказа на Марга да ги види като достойни съпрузи на дъщеря си.

Отвлечането на Ранка от хаджи Емин води автоматично до маргинализация на бившите ѝ кандидати. Косан става хайдутин, Драгота – калугер. И въпреки че Косан скита из гората, а Драгота е в монашеска общност, и двамата живеят уединено, като единаци. Сравнени са с хищници – Косан с лъв и мечка, Драгота с таласъм и паяк.

Във физиката на двамата герои отново се набиват прилики. И двамата са космати, което е белег за нецивилизованост, примитивност – Косан има „глава на лъв“ (тоест, „грива“), Драгота е „с дълга до раменете коса и с гъста и корава брада, която покриваше почти цялото му лице“. И двамата са яки и силни – Косан е голям и страшен, с широки четвъртити плещи и тежка ръка; Драгота е с голяма коса и пламнали очи, със страшни вежди, с голяма и черна сянка. Изобщо, думата „голямо“ често присъства в описанията им. На преден план е тяхната телесност, груба материалност – и в страстите им по Ранка (графично предадени при Драгота като „видения, пълни със съблазън и грях“), и в добрия им апетит (индиректно загатнат у Косан и съвсем директно у Драгота – „първом си дояждаше добре със скритото ядене, което държеше под ключ“), и в силата им, и в невъздържаността им. Двамата са еднакво примитивни физически типове като все пак Косан е с една идея по-симпатичен от Драгота.

Очевидно приликите ги поставят на нивото на общ Аз – и това е Аза на егото, на ейдолона, на илюзорната идентичност, която е в съгласие с обществената норма. Прямо Ранка те възплащават етническата идентичност, базирана на телесното (окосменост, сексуалност, апетит, физическа сила), на живота в селската общност с обща религиозна спойка (именно религията се използва хитро от Драгота, когато излага плана си пред Марга и Димчо кехая – неслучайно Йовков е поставил един от най-неприятните си герои в ролята на калугер).

Между Косан и Драгота има различия и те са свързани с различните аспекти на егото, които олицетворяват. Драгота е свързан предимно с мисловната сфера, Косан – с емоционалната. Драгота е изпечен манипулатор, който е така прилежен в преписването на свети книги, че заблуждава дори игумена Амфилохий за истинските си намерения. Той си дояжда под ключ, гърчи се от греховни видения, плете като

паяк коварни планове в усамотение, успява да подведе Марга и Димчо кехая, рискува малкия им син, въвлича Ранка в безчестните си игри. Неговата двойствена природа (знакова за лицемерния човешки ум) е уловена на ниво социална роля – безбожник и дявол под калугерско расо.

Косан в противовес е монолитен – действията му са в унисон с душевния му мир. Той е знаков за спонтанната емоционална част на Аза, която е по-първична и незамърсена от условности. Когато „ума му е другаде”, Косан не имитира, че е в час – той е напълно отнесен и сцената с изтървания сокол показва, че не успява да се владее дори когато ситуацията изисква да е по-внимателен. Излизането му в гората да мъсти за Ранка е също една такава незряла, инфантилна реакция (Драгота често се сравнява с Косан и изтъква предимството си да постига целите си със заобиколни средства.) Неговата емоционална природа на моменти очарова със спонтанност, на моменти стряска с екстремалност, но като цяло Косан прави впечатление на импулсивен, дързък и агресивен тип. По всичко изглежда, че Марга правилно го е преценила като опасен и неподходящ за дъщеря ѝ.

Така стигаме до хаджи Емин – възплъщението на висшия азов аспект (Логоса), едновременно имперсонален и нематериален. Прямо Ранка, той е носител на етническа и религиозна другост; нещо повече – той е отвъд хоризонта на приемливите брачни кандидати. И въпреки това, именно пред хаджи Емин портите се отварят както „пред цар и пред сватба”. Защо?

Защото хаджи Емин е господар. Знаков за Субекта в центъра на битието, хаджи Емин доминира над всички – и в упражняването на неговата властническа позиция няма и помен от неадекватност или неувереност. Той винаги е на висотата на ситуацията, всеки негов жест носи отпечатък на благородство – и когато очите му хвърлят искри от гняв, и когато в тях се разливат отблясъци от далечни свещници. Едновременно в обществото и на известна дистанция от него (типична е ловната конфигурация със следващите го в полукръг соколджии), хаджи Емин се движи и дава заповеди в празно пространство, което нощем засветлява като аура.

Физическите му характеристики отвеждат към неговата символна въздушност – той е „тънък и строен”, силата му не е физическа, а от друго естество. Като своеобразно огледало на хаджи Емин е белия му кон – грациозен и елегантен, сравняван с птица („като голяма бяла птица префуча белият кон”, „хубавият кон изви шията си като лебед”). „Бялото” и „птичето” присъстват и във финалната сцена, ако и да не се пресичат в коня му („като по бял ден се показва хаджи Емин на белия си кон”, „отпред на зелената му чалма стърчеше пауново перо”). Ако Косан е сравняван с лъв/мечка, а Драгота с паяк/таласъм, то хаджи Емин е бяла птица – паун или лебед.

Тези характеристики не са случайни. Сравняването на хора с животни се среща често в българската литература, но тук, в рамките на йерогамен мит, зооморфикациите насочват към азови аспекти. Мислещият интелект, изтъкан от коварство и лицемерие, е оприличен на паяк и таласъм; емоционалният аз, импулсивен и непредсказуем, е сравнен с хищник (лъв, мечка). Имперсоналният Аз обаче е птица – бяла, благородна, в грациозен полет. Тя доминира от въздуха, тя властва над целия материален свят.

Действията на хаджи Емин са разнопосочни, но винаги адекватни. Когато е гневен, той наказва; когато обича, той отдава любовта си, когато жена му е в опасност, той претърсва гората; когато поводът е уважителен, я пуска в селото. Реакциите му стават лакмус за примерното поведение на аристократ, който е

възпитаван да се владее така, че да изчиства всяка ситуация от егоистична пристрастност. И наистина, владееенето е основна характеристика на хаджи Емин, което го прави идеален Йовков герой и антропоморфизация на Логоса едновременно. Той умее да се усмихва дискретно („султанът се усмихна”, „както си беше поусмихнат, загледа се в гривата на коня си и не каза нищо”, „султанът, поусмихнат, мълчеше”, „султанът чукаше с пръст по сребърната дръжка на сабята си и се усмихваше”, „той гледаше Ранка, усмихваше се и поставените надалеч свещници пълнеха с блясък очите му”); освен усмихнат, често виждаме султана замислен и прихванал брадата си („султанът, както по-рано, мълчеше, подпрял ръка в жълтеникавата си, подстригана четвъртито брада”, „и като прихвана, както му беше обичай, с ръка червеникавата си брада, той се понаведе... и дълго стоя замислен”). Неговата усмихнатост и умълчаност са външните белези на едно самообладание, от което, в подходящ момент, избликуват неочаквани за околните решения („изведнъж той вдигна ръка и даде знак да спрат”, „съвсем нечакано той скочи и каза, че е време да вървят”). Деликатните съзерцателни жестове преливат в резки и внезапни действия – и всичко е премерено и точно като изпратена в целта стрела.

И така – Косан и Драгота символизируют емоционалния и мисловния аспект на егото (низшия, персонален аз), докато хаджи Емин е антропоморфизация на имперсоналния аспект на съзнанието. Ето как се развива сюжета, гледан от тази перспектива. В началото всичките три нива на съзнанието са събрани на едно място и съществуват като латентни потенци. Това е символизирано с пролетния лов със соколи, организиран от хаджи Емин (доминантния Логос), и с участието на изкараните против волята им низши азови аспекти Косан и Драгота (егото винаги е в конфликт с Логоса). Двата азови аспекта са влюбени в Ранка, което означава, че тя е още на ниво его, персона; още не е открила имперсоналното си измерение. Но с посредничеството на Кара Имам (религията!) започва едно движение на хаджи Емин към Ранка, на Логоса към душата. Разлятото от Ранка кафе е знак за „разпознаването” на сакралните годеници, впоследствие скрепени с ритуалната формула на Кара Имам „няма нищо, на хаир е”. Грабването на Ранка от хорото е фактическия брак с Логоса. Тя изчезва от видимия свят.

И ето какви са последиците: двата ѝ его-аспекта, останали без подкрепа в инкарнирания свят, се маргинализират. Те отпадат от обществото, заляняват социално, стават единаци. Така те символно подивяват, обрасват със зверинни характеристики (паяк, таласъм, лъв, мечка). Но все още са живи и здрави (даже по-силни и охранени отпреди!). Целта им е да върнат Ранка обратно. Косан опитва с груба сила и не успява, но Драгота действа с коварство и успява. Ранка е съблазнена да прекрачи границата и да се върне обратно в обществото, във видимия свят на феномените. Мислещият интелект успява да изиграе Логоса и да отвлече доверчивата душа.

И тук започват бедите ѝ. Тя не попада в нейния предишен свят, а в тъмната гора на подивялото в отсъствието ѝ его. Този свят е страшен и опасен, пълен с разбойници и лъстиви мъже с пламнали очи; дори сакралният му топос (манастира) е осквернен и разрушен. Ранка, отначало радостна, че се връща в доброто старо известно, с изумление разбира, че обратен път няма. Двата аспекта на егото ѝ, пламнали от страст по нея (типичния нарцисизъм на персоналния аз), се впиват в ръкопашна схватка. Този двубой е много важен от гледна точка на бъдещото завръщане на Психиката при Логоса, защото в него се елиминират низшите ѝ азови

аспекти. Вкопчени един в друг, те се неутрализират взаимно. Пречистени от огъня, те умират като едно цяло. И тук идва Логоса, дава заповед да ги разделят и ги оглежда поотделно.

Извършена е трудна алхимия. Фрагментите на аза са се самоунищожили. Имперсоналният Аз може да огледа отгоре овъглените им трупове, да подритне с погнуса коварния интелект, да се спре замислен над емоционалния аз – голям и страшен, вече издъхнал.

„Най-вярната стража” е класически йерогамен мит, който има много общи черти с мита за Купидон и Психея. Подобно на Купидон, който научава за Психея съвсем случайно (от разгневената Венера), хаджи Емин научава за Ранка, вследствие инцидент по време на лова със соколи. И в двете истории до ушите на Жениха достига слух за чудно хубава девица. Тази девица е толкова специална, че рискува да остане неомъжена. Психея се радва на всеобщо обожание, но пък страда, че никой не смее да ѝ предложи брак; Ранка има кандидати, които се отхвърлят от властната ѝ майка като неподходящи. Оракулът в Делфи обявява, че Психея ще вземе за мъж грозен змей; посещението на хаджи Емин и Кара Имам у Ранкини е изтълкувано като зла прокоба („Марга... изпрати една клетва подир тях”). Женитбата на хубавицата с мистериозния жених е сватба-смърт – Психея е оплакана от сватбарското си шествие, Ранка е грабната от хорото и отвлечена в конаците на хаджи Емин. Реакцията на родителите и в двата случая е реакция на неутешима скръб. Те не знаят какво става с дъщеря им.

Следва затишие и окопитване. Междувременно роднинското тяло планира как да си върне обратно семейния член. Психея е посещавана често от сестрите си, които ѝ дават акъл как да освети и профанира съпруга си. Ранка е достъпна само за десетгодишното си братче, което става инструмент за изпълнението на плана на Драгота. И в двата случая Психиката се поддава на изкушението да изневери на Логоса. Но тази изневяра има цена – и мрачните последици в двата мита говорят, че става дума за грях, за хюбристичен акт на невежество. Нито Психея, нито Ранка се прибират обратно при родителите си – пътищата към дома са тревясаля. Вместо това се оказват в един враждебен свят, изцяло лишен от любовта и закрилата, на която доскоро са се радвали. Психея изнемогва под бремето на Венерините задачи, Ранка замръква в пустия манастир с боричкащи се за нея лъв и таласъм. И двете преживяват голям стрес, и двете се молят отчаяно да бъдат спасени от съпруга си. И той наистина пристига, когато всичко изглежда изгубено – Психея е заспала дълбок сън, Ранка бие със сетни сили клепалото на горящия манастир. Пристига Логосът, за да вдигне Психиката на Олимп и да я дари с амброзията на безсмъртието или да се венчае с нея повторно в светлината на пожара, хвърляйки върху лицето ѝ булото на Свещения Брак.

Колкото и да изглежда лекомислено, това пътуване до „долната земя” е необходимо за узряването на душата, за нейното обръщане към истинския Аз, вече оценностен след преживяните перипетии. И Психея, и Ранка съжаляват за наивността си. Тяхното прибиране в брачното ложе е като завръщането на блудния син в бащиния дом – бащата се радва повече на разкаяния вагабонтин, отколкото на послушния син, никога ненапускал дома. Това е класическата схема на йерогамния мит – Логосът посяга на Психиката и я отвлича в царството си, но тя не е узряла за неговата любов и помамена от съблазните на света, го напуска. Следва „тъмната нощ на душата”, напоена със сълзи и молби за помощ. Накрая божественият съпруг

долита, за да се осъществи истинската йерогамия между Логоса и Психика – желана и от двамата.

Бягството на Ранка е необходим елемент от любовната история. Твърде много недовършени тенденции са останали в напуснатия от нея свят, за да заживее спокойно в обятията на хаджи Емин. Те я теглят кармично назад и смущават съня ѝ – и тежките стъпки на хайдутина Косан край конаците на султана, и паяжината от плановете на калугера Драгота в монашеската килия. Ранка трябва да се върне назад, за да разчисти сметките си с неизтлялите фрагменти на нейната персонална идентичност. В класическите йерогамни митове няма завръщане в света от такъв тип – и Психея, и София са оплетени в дейности, в търсения, в изпълнение на задачи; те са, тъй да се каже, свръхактивни. Ранка обаче е наблюдател. Тя гледа спектакъла на нейните остатъчни страсти, тя е свидетел на техния кървав двубой. Две полярности, две еднакво силни дуалности, вкопчени в мъртва хватка до взаимната си елиминация.

Ето това е интересното в Йовковия вариант на йерогамията – Ранка е изключена априори от света. Тя го гледа. Бидейки първоначално обект на неговите страсти, тя се превръща в наблюдаващ субект. Тя го гледа острани и отгоре (от чердака с клепалото), докато Косан и Драгота, впити в омразна симбиоза, вече са забравили напълно за нея.

И тук е разковничето на сюжета. Името Ранка идва от „охранявам“. Ранка – човешката душа – принадлежи на този, който я охранява и защитава. Това не е нито малодушния Димчо кехая, нито импулсивния Косан, нито коварния Драгота. Всеки от тях е зает на първо място със собствените си страхове и желания и чак след това с Ранка. Нейните интереси са винаги на второ място; нажежи ли се ситуацията, Ранка веднага е забравяна. Единствен Логосът не забравя своята любима – тя е първата му грижа!

Хаджи Емин излиза победител. Той единствен знае как да охранява Ранка, как да бди над нея. Тук е значението и на епилога – синовете му от нея са най-вярната стража на майка си, защото носят неговата кръв. Само на тях има вяра хаджи Емин, че ще върнат обратно Ранка при него. Ето я метафората за добрите мисли, които се раждат от съвкуплението на душата с Божието съзнание. Като архангелите Гавраил и Михаил те съпътстват душата при всяко нейно слизване в света, за да я върнат обратно при Логоса, който вече не може да бъде нито забравен, нито напуснат.

Бракът с него е вечен.

„Най-вярната стража“ на Йовков е най-детайлната и многопластова българска йерогамна история. Тя не е просто история с мотиви на йерогамия, а е пълна йерогамия с всичките три стъпки от първоначалното несъзнателно единство през перипетиите на съзнателната дуалност до окончателното съзнателно единство с Логоса.

Брилянтният похват на Йовков да ситуира Чужденеца като най-достоеен избраник за ръката на Жената е двигател на една от най-красивите сцени в разказа – вечерната сцена със сгледата в дома на Димчо кехая. Тя е направо евангелска! Напоена с мълчание и съзерцание, с ромолящо бърборене, със символни жестове, усмивки, магически ритуали и формули, с разменени влюбени погледи и отразени в тях отблясъци от свещници. Тук, като в една религиозна миниатюра, имаме цял спектър от драми и страсти, от сакраменти – и мистерията с огледалото, и девицата,

която свенливо поднася кафе (еднозначно на запаления светилник като знак за будност), и тревогата на близките, които усещат сплитация се йерогамен възел в небесата, в света на идеите.

Една такава идилична и съзерцателна сцена, напоена с напрежение и нервност.

Мисля си, че Той идва винаги в потаен час, когато най-малко го очакваме. Ние отваряме широко портите като пред цар и пред сватба, вдигаме по тревога слугите, запалваме фенери и свещници. Пременияваме се набързо, суетим се, бърборим празни приказки и дебнем откъде ще дойде Удара.

Той вижда, че сме нервни. Усмихва се. Казва ни да не си правим много труд, минавал само за едно кафе. Ние се успокояваме – значи няма нищо страшно. Но в секундата, когато му поднасяме чашата, ръката затреперва и разлива кафето.

Това е секундата, в която го познаваме. Той се усмихва – разбира, че чудото е станало. Нищо не казва, пие си мълчаливо кафето. Кротка любовна тишина ляга над вселената, възелът на обручение се сплита с леко шумолене в небето. Сърцето ни изтръпва; усещаме, че сме обречени. Поглеждаме го с надежда – дали ще ни се размине?

Той се усмихва. Бавно пие кафето си. Свещниците пълнят с искри очите му. После става и казва, че е време да си върви.